

**A feltétel nélküli egyetem
(Jacques Derrida hitvallása)**

„Az egyetem eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban”, konferenciánk témája tehát, az Esterházy Károly Főiskola felől tekintve ma nemcsak egy érdekes történeti téma, hanem valami, ami a főiskola jövője szempontjából nagyon is átgondolandónak, újragondolandónak tűnik. Az itt összegyűltek – az egeri intézményhez így vagy úgy kötődők mindenképpen – abban reménykednek, hogy az amúgy jó hírnek örvendő főiskola viszonylag záros határidőn belül Esterházy Károly Egyetemmé alakulhat át. Az átalakulás praktikus jelentőségéről nem tisztem itt értekezni, annál fontosabbnak tartom egy ilyen átalakulás szellemi jelentőségét átgondolni. Nemcsak arról van szó, hogy az igényesebb diákság fülében jobban hangzó egyetem elnevezés remélhetőleg ahhoz vezet, hogy nagyobb számú, választott szakmájuk iránt igazán érdeklődő hallgatókat fog a jövőben Egerbe vonzani. Voltak ilyen hallgatóink eddig is, de az igényesebbek közül sokan nem hozzánk, hanem az egyetemekre jelentkeztek. S nem is csak arról, hogy intézményünk egyetemenként jobb anyagi ellátásban reménykedhet. Őszintén szólva igazából nem is tudom, hogy tényleg ez-e a helyzet. Arról van szó, hogy egyetemnek lenni feltétlenül valami *pluszt jelent a főiskolai státushoz képest*. Különösen a mi főiskolánk esetében, minthogy az intézmény – azt hiszem ez egyedül álló az utóbbi két évtized oktatástörténetében – úgy reméli a magasabb státuszt megszerezhetni, hogy nem egy másik, egyetemi rangú intézményhez csatlakozik, hanem a főiskolán belül maga teremttette meg azokat a feltételeket, melyek ezt lehetővé tenni látszanak.

Az elmúlt két évtized – a korszak közismert történéseit itt most természetesen ismertnek tekintem, nem említem, de figyelmen kívül nem hagyom – az én személyes életemben azt jelentette, hogy visszatérhettem a magyar kultúra életébe, s módomban volt a Debreceni Egyetemen felépíteni egy Filozófia Tanszéket és a hozzá kötődő doktori iskolát, tanítani ott és tanítani itt is. Egész idő alatt alapvető, megkerülhetetlen kérdés volt számomra tisztázni, hogy mit is jelent az, hogy *egyetemi* oktatás. Mit jelent tanítani az egyetemen. Eleve úgy gondoltam, hogy – különösen a szellemtudományok területén – az egyetem több, s talán valami más is, mint egy szakma ismereteit a képességeink és lehetőségeink szerinti legmagasabb szinten továbbadni olyanoknak, akik a közeljövőben annak a bizonyos szakmának maguk is művelői lesznek.

Több, és talán valami más is, mondom, kicsit talán félve, s nagyon bizonytalanul. Két évtizeden át próbáltam meggyőzni erről, nem a saját kollégáimat, azokkal többnyire gyorsan elfogadtattam az elképzelésemet, hanem másokat a szakmán belül – ha szabad a filozófiát szakmának nevezni –, hogy fontosabb quasi „hitvallásként” elfogadtatni a hallgatókkal, miszerint a filozófia nem tudás, jó, nemcsak tudás, tényleg így helyes, nem is valamilyen tudás termelése, tehát nem a tudás archívuma és előállítása, hanem a benne megjelenő gondolkodás, beszéd, performatív mű is, elsősorban performatív mű. – Megérkeztem Jacques Derridához. Az utóbbi mondatok már talán kicsit interpretált Derrida idézetek voltak. S most szó szerint idézem őt: „Néhányan azt mondanák talán, hogy hangosan álmodom. »*Philosophiam profiteri*«, azaz tanítani a filozófiát: nem csak filozófusok vagyunk, helyesen gyakoroljuk vagy tanítjuk a filozófiát, hanem nyilvános ígérettel elkötelezzük magunkat, a filozófiának szenteljük magunkat nyilvánosan, odaadjuk magunkat neki, hogy tanúskodjunk, tehát hogy harcoljunk érte.” – Nem azzal akartam leküzdeni félelmemet és bizonytalanságomat, hogy tekintélyre hivatkozom, tekintélyt idézek. Valahogy rövidzárlat szerűen szerveződött ez a bekezdés. Félelmeimet, bizonytalanságaimat Derrida nem is feltétlenül segít leküzdeni. S nem is feltétlenül a filozófiáról van szó. Mellesleg nála sem, az itt emlegetett előadásban.¹ Mielőtt tehát az ő elképzeléseit elemezném, vissza kell térnem a kiinduló kérdéshez: miben különbözik az egyetem, miben különböznek speciálisan az egyetem humán tanszékei és szakjai a főiskolák humán tanszékeitől és szakjaitól.

Most meg aztán úgy tűnik, mintha nekem erről egyértelmű elképzeléseim lennének. Pedig szó sincs róla. Lehet, hogy mindaz, amiről beszélek, s főképpen *ahogy* beszélek ezekről a dolgokról, egy konzervatív öregembernek a fennállót tudomásul venni nem képes álmai, hogy ne mondjam lázálmait. Kérdéseket szeretnék feltenni. Ahhoz azonban, hogy elégedett vagy nagyjából elégedett legyek, lehessek a saját kérdéseimmel, vissza kell ugranom úgy nagyjából kétszáz évet az időben, nevezetesen Kanthoz. Általában is úgy gondolom: ha a modern egyetem eszméjéről van szó, nem kerülhetjük meg Kant nevezetes írását: *Der Streit der Fakultäten*, *A fakultások vitája*.

Kant a többi között a következőket mondja: „Minthogy azonban céljuk [a magasabb fakultásokon oktató professzoroké. V.M.] a *közjó* előmozdítása, mint-hogy azt tanítják, ami a közösség számára *hasznos* – feltéve, hogy eme feladatukat sikeresen teljesítik –, segítenek a kormányzatnak – erre vannak kötelezve –, hogy az a maga hatalmát zavartalanul fenntarthassa: a nép ugyanis, ’mely is

¹ „A szakma jövője, avagy a feltétel nélküli egyetem (amely a „humanities”-nek hála, holnap helyt kaphatna)”

In: Jacques Derrida *szakmai hitvallása*, szerk.: Orbán Jolán. Iskolakultúra, Veszprém, 2009.

idiótákból áll”² „[...] legfőbb üdvét [...] nem a szabadságban látja, hanem természetes céljaiban, e három dologban tehát: hogy halála után *üdvözüljön*, embertársai közt élve a *magáét* közjogi törvények révén biztonságban tudja, s végül, hogy a pusztá *életet* fizikailag élvezni remélhesse (hogy jó egészségre és hosszú életre számíthasson tehát).”³ A magasabbakhoz tartoznak tehát: a teológiai, a jogi és az orvosi fakultás. A magasabb fakultások ily módon az általuk tanítottak hasznosságát tartják szem előtt. Kant hozzáfűzi ehhez: „Álljon bármiképp is a dolog az igazsággal.”⁴ Továbbá:

„A három magasabb fakultás tekintetében ő [az alsóbb fakultás – *V.M.*] az ellenőrzésükre szolgál, s épp azért lehet hasznukra, mert az *igazságon* múlik minden (az egyáltalában vett tudományosságnak e lényegi és legelső föltételén); míg a *hasznosság*, mellyel a magasabb fakultások a kormányzat szolgálatában állva kecsegtetnek, csak másodrendű mozzanat.”⁵ Az alsóbb fakultás a filozófiai.

Még egyszer: a magasabb fakultások az általuk oktatott tudás hasznosságát kell, hogy szem előtt tartsák, míg az alsóbb fakultás, a filozófiai, az igazságot, melyet szem előtt tartva a magasabb fakultásokat ellenőrizni is hivatott; mi több, a filozófiai fakultásnak az igazság mint olyan szem előtt tartása a feladata.

Hogy ma a fakultásokat nem osztjuk már fel magasabbakra és alacsonyabbra, az mit sem változtat azon a tényen, hogy a fakultások többsége számára ma is az általa tudottak és közvetítettek hasznossága a lényeges. Nem hiszem azonban, hogy ezeken a hasznost tudást előállító és közvetítő fakultásokon lenne olyan professzor, aki ne háborodna fel azon, ha valaki azt mondja neki: Téged, barátom, láthatóan nem érdekel az igazság, neked az a fontos, hogy az általad oktatottak hasznosnak minősüljenek, jó, megengedem, hasznosak legyenek. Felháborodna, és joggal, mert eszébe sem jut azt gondolni, hogy a hasznosságot szembe lehetne, szembe szabadna állítani az igazsággal. Igaz az, ami az embereknek hasznos; ki tudná az igazságnak bármi más kritériumát megadni? Ha barátunk éppenséggel rossz kedvében van, s a kritika még fel is bosszantotta, felháborodásában még azt is hozzáteszi: Te meg barátom éppen hogy letértél az igazság útjáról. Meg tudnád mondani, mi a haszna az általad tanított „bölcsségeknek”? S ha becsületesen belátod, hogy a filozófiának *haszna* e szó közönséges értelmében tényleg nincsen, akkor legjobb lesz, ha fogod a sátorfádat és eltakarodsz az egyetemről. Miért engedné meg neked az adófizető polgár, hogy haszontalanságokra fecséreld a pénzét?

Lássuk be, vagy ne lássuk be, én azonban így látom: a ma egyeteme egyre tempósabban arra veszi az irányt, hogy mindent kisöpörjön a falai közül, ami

² A szó görög értelmében persze. In: *A fakultások vitája három szakaszban*. Immanuel Kant, Történetfilozófiai írások, Ictus, é.n. 348.o.

³ U.o. 361. o.

⁴ U.o. 349. o.

⁵ U.o. 359. o.

semmiképpen sem minősíthető hasznosnak. Még a filozófus kollégák egyre nagyobb többsége is így gondolja, s igyekszik a hagyományos filozófiai „fecsegést” valamifajta „kőkemény” filozófiai tudománnyal helyettesíteni.

Végiggondolhatta-e ezt így, ebben a formában Kant? Semmiképpen. Szemében botránynak minősült volna, ha valaki a hasznosat tekinti igaznak. Egy pillanatilag sem tagadta, hogy a hasznos tudás igaz tudás is lehet, de hogy az igaz tudás a hasznos tudással lenne azonos, azt, ha jól sejtem, kikérte volna magának. Kant még úgy gondolta, hogy elvben igenis tisztázható, mely tudás tekinthető igaznak.

A Kant utáni két évszázad során viszont egyre inkább az az érzésünk erősödik, hogy az igazság fogalma a torkunkon akad. S végezetül is nem tudunk mit mondani annak a kollégánknak sem, aki az igazságnál sokkal könnyebben belátható hasznosságra akarja redukálni az előbbit. Valami azonban nem engedi meg, hogy belenyugodjunk ebbe. Nekem legalábbis nem engedi meg ez a valami, hogy beletörődjek a dologba.

Nos, most visszatérek egyrészt a főiskola – egyetem különbségének persze csak rövid, vázaltszerű vizsgálatához, másrészt Derridához, az utóbbihoz éppen azért, mert úgy gondolom, hogy az ő feltétel nélküli egyetemről szóló, mit mondjak, álmódosása? azt illető javaslata? – bizonytalan javaslat, kétségtelen, mintha az egész írás egy nagy segélykiáltás lenne egy józan megfontolás álruhájába öltöztetve – összhangba hozható azzal a különbségtevéssel, melyet én főiskola és egyetem között javasolnék. Arra kérem Önöket, tisztelt Hölgyeim és Uraim, hogy ezt az utópikus különbségtevést – utópikus, ebben a formában senki illetékes nem fogja ezt nemhogy elfogadni, de még komolyan venni sem – ne eleve naiv ébren álmodásom tanúbizonyságának tekintsék, nem vitatom, álom is ez, amit elmondok – hanem egy olyan lehetőség felvázolásának, hogy megte-remtődjék ne csak a jól képzett szakemberek hada, amely hasznos tudással rendelkezvén képes azt az állampolgárok jóléte és biztonsága érdekében felelősséggel felhasználni, alkalmazni, hanem egyszersmind egy *olyan kulturális elit, amely szakmai tudásától függetlenül képes arra, hogy felelősséggel lássa a világot*, és akarja is ezt; a világot, a világ egészét, melyben hasznos tudását működteti, és rá is kérdez erre a tudásra: vajon valóban olyan hasznos-e, amilyennek állítja, hiszi magát.

Mindezek után, gondolom, nem nehéz már kitalálni, miben látom, látnám a főiskola (szakfőiskola) és az egyetem különbségét. Míg a főiskolák hallgatóikat ideális esetben a legkorszerűbb hasznos tudás birtokába juttatják, addig az egyetemek feladata olyan szakemberek képzése, akik a kulturális elit részévé *is* válnak, válhatnak. A főiskolák lehetnek ilyenek vagy olyanok, egy szakmára, több rokon szakmára képesítők, vagy éppen a legkülönfélébb tudásterületek legkorszerűbb tudásának közvetítői, az egyetemek viszont ezen túl – s most jön Derrida, akit mintegy „beoltok” Kantba – nemcsak a legkorszerűbb hasznos tudást közvetítik, hanem – itt van Jacques Derrida Kantot quasi meghaladó újítá-

sa –, hanem a hasznos konstatív, deskriptív tudás vonatkozásában, azon felül, azon túl – mert hiszen a magasabb fakultások, a szaktanszékek tanítják és tovább is fejlesztik ezt a legkorszerűbb hasznos tudást –, valami mást is működtetnek: folyamatosan végzik a tudás kontrollját, annak kontrollját, amit hasznosnak tekintünk. Nem az igazság szempontjából kontrollálják azt – hiszen távolról sem biztos, hogy tudjuk, mi lenne az igazság a hasznosságon túl, különösen, ha rá sem kérdezzünk a hasznosságra: kinek hasznos? hasznos-e egy élhető jövő szempontjából, mitől lesz a jövő élhető? stb. –, hanem, preskriptív jellegű kijelentések keretében a tanító egyén egyedi felelősségét magukra vállalván – Derrida hitvallásról beszél – viszonyulnak a korszak hasznosnak, a leghasznosabbnak tekintett tudásához. Idézem Derridát: „... a konstatív kijelentések és a tiszta tudás diszkurzusai, mint olyanok, az egyetemen és másutt – [nem tudom, mi ez a másutt – *V.M.*] – nem a szigorú értelemben vett szakmához [mármint a professzori szakmához – *V.M.*] tartoznak. Talán a 'mesterséghez' (hozzáértés, tudás, gyakorlati képesség), de nem a szigorú értelemben vett szakmához. A szakma diszkurzusa mindig valamilyen módon szabad hitvallás; a felelősségbeli elköteleződésben túllép a technikai-tudományos tiszta tudáson.”⁶

Hogy a feltétel nélküli – azaz kizárólag a tanító egyén mindentől független felelősségére építő – egyetem, amelynek elve „eredetileg és par excellence a humán szakokban jelenik meg”⁷ (ott jelenik meg, de nem csak rájuk vonatkozik, Kanttal szólva a magasabb fakultásokban is benne van az alsóbb lehetősége), hogy ez álom-e, vagy a mellette felelősséggel vállalt kiállítás tényleg megalapozhat-e egy olyasféle reményt, mi szerint az egyetemen, melynek saját hatalma nincs, valamiféle kritikai szellem megőrizheti, újra hatékonyra szervezheti *függetlenségét korunk hatalmaival szemben*, „melyek parancsolnak neki, ostromolják és megpróbálják maguknak kisajátítani”⁸, nos, erre nem tudjuk a választ. Hiszen nem az egyén akarásán múlik a jövő.

Mégis azt hiszem: álom. Csakhogy ha ezt az álmot nem álmodjuk tovább, ha beletörődünk abba, hogy az állam hatalmával, a gazdasági hatalommal stb., stb. a – már majdnem azt mondtam, hogy a szellem, de nem szeretnék „a” szellemről beszélni, veszedelmes illúziókat rejt magában – szóval ezekkel a hatalmakkal a *kritika hatalma*, a *dekonstrukció hatalma* nem képes szembehelyezkedni, akkor ... nos, ez már egy másik előadás témája. Csak annyit mondok: amíg vannak olyanok, akik továbbálmodják az álmot, akik a hasznosság terebélyesedő sivatagában (*die Wüste wächst* – Nietzsche) nem érzik magukat otthon, nem érzik jól magukat, s működtetni akarják a dekonstrukciót, addig ... de ez megint egy másik előadás témája.

⁶ Jacques Derrida, id. mű, 21. o.

⁷ U.o. 15. o.

⁸ U.o. 14. o.

Hadd mondjak még végezetül csak annyit: merek, igenis merek abban reménykedni, arról álmodni, hogy az új Esterházy Károly Egyetemen nemcsak kiváló szakemberek képződnek majd ki, hanem a kritika, a dekonstrukció szel-
leme meghatározó és eleven lesz.

(A Kant szövegeket Mesterházy Miklós, a Derrida szövegeket Boros János és Orbán Jolán fordításában idéztem.)